

> Retouradres Postbus 1600 3800 BP Amersfoort

College van B&W van 's-Hertogenbosch
T.a.v. de vergunningverlener
Postbus 12345
5200GZ 's-Hertogenbosch

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Olonummer

Onze referentie
1485281

Datum 07 maart 2024
Betreft Wabo advies omgevingsvergunning rijksmonument

Bijlagen
0

hNaam GZG-complex, Zusterhuis en kapel
Adres Burgemeester Loeffplein 70
Postcode/plaats 5211RX 's-Hertogenbosch
Gemeente/provincie 's-Hertogenbosch; Noord-Brabant;
Monumentnummer 522429

Geacht college,

Op 10 januari 2024 vroeg u mij u te adviseren over de voorgenomen wijziging(en) van bovengenoemd monument op grond van artikel 2.26, derde lid, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) in samenhang met artikel 6.4, eerste lid onder a, van het Besluit omgevingsrecht (Bor). U heeft mij daartoe de aanvraag om een omgevingsvergunning toegezonden.

Advies

Ik adviseer u de gevraagde omgevingsvergunning nog niet te verlenen. Hoewel ik op hoofdlijnen positief ben over het plan, is nog niet alle benodigde informatie/documentatie aanwezig om u te kunnen adviseren. Ik adviseer de volgende stukken aan de aanvraag toe te voegen, en de volgende opmerkingen in de stukken te verwerken:

- In de stukken te borgen dat de uitvoering van de werkzaamheden plaats zal vinden volgens de uitvoeringsrichtlijnen van de ERM, en tevens uitvoeringsdetails voor de te herstellen kozijnen toe te voegen. Voor de details geldt dat deze niet altijd gemaatvoerd zijn;
- Er ontbreken nog verschillende details, o.a. voor het isoleren van dak en gevels;
- Een definitief installatieontwerp ter beoordeling toe te voegen aan de stukken;
- Een legplan en technisch gegevens voor de plaatsing van zonnepanelen aan te leveren.

- Op de begane grond de bestaande deuren te handhaven, en waar doorbraken worden gemaakt de bestaande kozijnen en bovenlichten te handhaven en de kozijnen te verlengen;
- Het frans balkon te vervangen door een reconstructie van het ondiepe oorspronkelijke balkon;
- De vorm en detaillering van enkele nieuw aan te brengen deur beter af te stemmen op de oorspronkelijke vormen en detaillering;
- Enkele dakramen te verkleinen, en de profilering van de dakramen in de dakkapellen te verfijnen;
- De bouwfysische consequenties van het isoleren van het plafond in de kapel voor de schilderingen inzichtelijk te maken;
- De nieuw voorgestelde doorbraak links in de gevel van de kapel (op de hoek, ter plaatse van het podium) achterwege te laten);
- Een kader op te stellen waarbinnen de nieuwe afwerking van de kapel kan plaatsvinden, waarbij het behoud van al dan niet zichtbare plafond- en wandschilderingen centraal staat.

Door de gemeente is voorgesteld om een begeleidingscommissie in te stellen waarin een afgevaardigde van de afdeling Erfgoed en op afroep een van de adviseurs van de RCE zitting in heeft. Ik kan mij in dit voorstel vinden. Het periodiek inplannen van werkbesprekingen waarin alle werkzaamheden die betrekking hebben op de monumentale aspecten kunnen worden doorgenomen is daarbij vereist.

Hieronder licht ik toe hoe ik tot dit advies ben gekomen. Bij de beoordeling heb ik de stukken betrokken zoals deze zijn ingediend bij de aanvraag.

Het plan

De aanvraag betreft de herbestemming en restauratie van het Zusterhuis met de kapel, onderdeel van het GZG-complex. Op 15 november 2022 is door de RCE een positief preadvies uitgebracht. Op 27 februari 2024 zijn de plannen door de architect toegelicht, waarbij naast de RCE ook de gemeente aanwezig was. Op 28 februari 2024 heeft er met de gemeente locatiebezoek plaatsgevonden.

Motivering

Het bij het Groot Ziekengasthuis behorende Zusterhuis met kapel (feitelijk een ziekenhuis annex klooster) is gelegen aan de zuidzijde van het terrein van het Groot Ziekengasthuis en dateert uit ca. 1915. Het gebouw werd opgetrokken in een neorenaissancestijl, met elementen van de neogotiek. Het geheel werd ontworpen door de architecten J. Vrijman en Th. J. Klompers. In de naoorlogse periode werd het zusterhuis aan de noordzijde uitgebreid met een liftuitbouw en een éénlaags aanbouw met plat dak voor verpleegzalen. Het ziekenhuis annex klooster met kapel, behorend bij het Groot Ziekengasthuis, is van algemeen belang. Het zusterhuis bezit cultuurhistorische waarde als bijzondere uitdrukking van een sociaaleconomische en geestelijke ontwikkeling: het ziekenhuis annex klooster vormt als onderdeel van het Groot Ziekengasthuis, waarvan de geschiedenis teruggaat tot de Middeleeuwen, een belangrijke illustratie van de geschiedenis van de met name op de armere bevolking toegespitste medische zorg in 's-Hertogenbosch. Het ziekenhuis annex klooster en de kapel bezit architectuurhistorische waarde door de neorenaissance, respectievelijk neogotische stijl en door de bijzondere detaillering en het materiaalgebruik. De gebouwen zijn voorts van belang vanwege de plaats die zij innemen in het oeuvre

van de Rijksbouwmeester J.A. Vrijman en de architect Th. J. Klompers. Het object heeft ensemblewaarde als onderdeel van het Groot Ziekengasthuiscomplex, dat cultuurhistorisch en architectuurhistorisch van nationaal belang is. Het object is als voorbeeld van een klooster met aangebouwd ziekenhuis van belang als illustratie van een typologische ontwikkeling.

De plannen voor de herbestemming en restauratie van het Zusterhuis zijn zorgvuldig doordacht en van hoge kwaliteit. Wel roept de omgang met de kapel nog vragen op. Gezien de omvang van het project richt ik mij in onderstaande advies alleen tot die onderdelen waarbij nog vragen of opmerkingen zijn. In algemene zin ben ik positief over de voorliggende aanvraag.

Voor het Zusterhuis (bestaande gebouw) zijn de opmerkingen als volgt:

- In de gang op de begane grond (vertrekken 00.2205/06/07), worden in de nieuwe situatie oorspronkelijke deuren verwijderd die eenvoudig gehandhaafd kunnen worden door deze dicht te zetten aan de zijde van de kantoren, en in het zicht te laten aan de zijde van de gang. Geadviseerd wordt om deze deuren in situ te behouden. Ter plaatse van de doorgangen naar het Oostpaviljoen wordt geadviseerd om de oorspronkelijke kozijnen te behouden maar deze aan de onderzijde te verlengen. Ook de penanten kunnen hier behouden blijven;
- De entree achter de entreebuitendeuren is een portaalachtige ruimte voorzien van een later aangebrachte lambrisering. Van belang is om te bekijken in hoeverre er nog bijzondere afwerkklagen onder deze lambrisering aanwezig die het instandhouden waard zijn;
- Onduidelijk is waarom er BENG-glas wordt toegepast tussen het horecapaviljoen en de aangrenzende gang? Heeft dit te maken met geluidsnormen?
- Bij de doorgang van het horecapaviljoen naar de gang verdwijnt het kozijn. Ik adviseer om hier het bestaande kozijn met het bestaande bovenlicht te handhaven, en te voorzien van een dubbele deur;
- In de noordgevel wordt een frans balkon aangebracht ter plaats van de oorspronkelijke dubbele deuren. Een frans balkon is niet passend voor deze gevel, bovendien is dit bij uitstek een kans om de monumentale waarde van deze gevel te versterken. Ik adviseer daarom om hier een reconstructie te maken van het oorspronkelijke ondiepe balkon;
- De nieuwe deur met zijlicht in de bestaande gevel ter ontsluiting van de woning in de opbouw heeft weinig kwaliteit. Geadviseerd wordt om hier voor een deur zonder zijlicht te kiezen die meer recht doet aan het monument;
- In het dak worden vier nieuwe dakramen opgenomen. Deze ogen op de geveltekening echter vrij fors en zijn niet gemaaktvoerd. Geadviseerd wordt om deze iets te verkleinen zodat deze meer ondergeschikt ogen en van maatvoering te voorzien;
- In de dakkapellen worden vrij vlakke aluminium kozijnen toegepast. Geadviseerd wordt om hier meer profiel in aan te brengen, passend bij de architectuur van zowel de kapellen als de gevel;
- In de oostgevel worden twee dubbele deuren aangebracht. Deze lijken wat simpel van detaillering; geadviseerd wordt om de details hiervan uit te werken aansluitend bij de oorspronkelijke detaillering;

- Ik adviseer positief op het voornemen om zonnepanelen te plaatsen op het platte dak van de opbouw, ervan uitgaand dat de hellingshoek van de panelen zodanig is dat deze niet zichtbaar zijn vanuit het openbaar gebied. Ik adviseer het legplan en technische informatie toe te voegen aan de stukken. Mogelijk kunnen de zonnepanelen meer aaneengesloten worden gelegd om de zichtbaarheid te beperken;
- In algemene zin adviseer ik om in de stukken te borgen dat de uitvoering van de werkzaamheden geschiedt conform de geldende uitvoeringsrichtlijnen van de ERM. Dit wordt uit de stukken nog onvoldoende duidelijk. Daarnaast adviseer ik om voor de te herstellen kozijnen duidelijke werktekeningen op te stellen. Op dit moment zijn de details niet altijd volledig gemaatvoerd: ik adviseer om de maatvoering van nodig aan te vullen.

Over de omgang met de kapel ben ik op dit moment nog kritisch:

- Het gekozen uitgangspunt is om de kapel casco op te leveren, en de afwerking af te stemmen met de huurders. De aanwezigheid van zichtbare (delen van) wandschilderingen en plafondschilderingen, evenals de mogelijke aanwezigheid van schilderingen achter moderne afwerkingslagen vraagt om duidelijke kaders hoe dit te worden omgegaan met de bestaande schilderingen, en welke kansen en beperkingen er zijn voor moderne afwerkingslagen. Ik adviseer om hiervoor in ieder geval vooraf enkele richtlijnen vast te leggen, waaraan de omgang met de bestaande afwerkingen en mogelijke nieuwe afwerkingen zijn gebonden, om te voorkomen dat schade ontstaat aan de (wellicht nu nog deels verborgen) waardevolle schilderingen. Ook is het van belang om hierbij de mogelijke beperkingen van nieuwe installaties in beeld te brengen. Wanneer in een later stadium de afwerkingen van de kapel worden aangebracht, in overleg met de nieuwe huurder, adviseert de RCE hier graag op;
- Op dit moment worden naast de doorbraak naar het Zusterhuis drie doorbraken voorgesteld in de langsgevel van de kapel: een ter plaatse van de nieuwe aanbouw en twee grenzend aan het terrein. Hier bevonden zich eerder enkele vensters met borstwering, die later zijn dichtgezet. Hoewel hier ruimte is om in te grijpen, wordt in het nieuwe voorstel de gevel dusdanig geopend, door bij alle doorbraken de gevels te openen tot het maaiveld, dat het gesloten karakter van de kapel wordt aangetast. Met name bij het eerste venster op de hoek, ter hoogte van het podium, is dit problematisch. Wat hierbij meespeelt is dat er vragen zijn of het geschetste beeld in werkelijkheid wel wordt waargemaakt: het nu voorgestelde lijnenspel van stijlen zal in werkelijkheid waarschijnlijk minder sober ogen, omdat de vensters deels van vast glas, deels met een deur en deels met schuifdeuren worden uitgevoerd. Bovendien komt door het bestaande hoogteverschil in de vloer bij het venster op de hoek een vloerrand in het zicht. Geadviseerd wordt daarom om de doorbraak op de hoek achterwege te laten, zodat het muurwerk van de kapel de hoek goed land op het maaiveld. De indeling van de overige twee vensters is nog een aandachtspunt: hier zal de detaillering moeten overtuigen;
- Het plafond van de kapel wordt aan de bovenzijde (zolderingzijde) voorzien van een isolatiedeken. Het schip is voorzien van een lichte effen beschildering. Ter plaatse van de gotische ramen zijn de lichte effen

plafonnetjes voorzien van sjabloneerwerk in de vorm van krullen en ook de lijst langs de gotische ramen naar beneden heeft deze sjablonen. Het koor daarentegen is voorzien van figuratieve beschilderingen. De detaillering is nog niet overtuigend: geadviseerd wordt om de dakvoet vrij te houden van isolatie, en in overleg met de bouwfysisch adviseur te onderzoeken of er risico is op condensatie of andere schade aan de plafondschilderingen wanneer de isolatiedeken ook hier wordt aangebracht;

- De vloer bestaat uit een granitovloer met randen rondom de voormalige kerkbanken-velden (die op zichzelf weer afgewerkt zijn met een gele vlakke mortellaag) en voorzien van her en der stervormige patronen. Het is zaak om deze monumentale afwerking op te nemen in een gebruiksovereenkomst met een huurder om verstoring van deze afwerklaag door eventueel leidingwerk of sloop van deze afwerklaag te voorkomen.

De volgende stukken ontbreken bij de aanvraag. Hierop kan ik nog geen definitief advies geven. Ik adviseer om deze toe te voegen aan de aanvraag:

- De gevelaanzichten van de gang tussen het Zusterhuis en het Stergebouw;
- Op dit moment is nog geen definitief installatieplan beschikbaar, met daarin de positie, afmetingen en kleuren van dak- en geveldoorvoeren, de positie en afmetingen van buitenunits en het leidingverloop. Om de impact hiervan op het monument te kunnen toetsen ontvang ik deze stukken graag ter advisering. Met de nu beschikbare informatie kan ik hierover nog geen definitief advies geven;
- Verzocht wordt om details aan te leveren van het naisoleren van de kap en de zoldervloer, het plaatsen van vacuümglas in de kozijnen, de opbouw van de vloeren met installaties en de nieuwe puien in westgevel van de kapel;
- Het kleurenschema voor interieur- en exterieur dient nog te worden vastgesteld. Ik adviseer om kleurhistorisch onderzoek te laten verrichten, en de uitkomsten hiervan als uitgangspunt te nemen voor het te kiezen kleurenschema.

Door de gemeente is voorgesteld om een begeleidingscommissie in te stellen waarin een afgevaardigde van de afdeling Erfgoed en op afroep een van de adviseurs van de RCE zitting in heeft. Ik kan mij in dit voorstel vinden. Het periodiek inplannen van werkbesprekingen waarin alle werkzaamheden die betrekking hebben op de monumentale aspecten kunnen worden doorgenomen is daarbij vereist.

Voor het aan te helen metselwerk, voegwerk en pleisterwerk, het metselwerk van de aanbouw, en de te vervangen leien adviseer een monster en proefstuk voor te leggen aan deze begeleidingscommissie.

Hoewel geen onderdeel van deze aanvraag wordt aandacht gevraagd voor de landschappelijke inrichting van het terrein na herbestemming van het gehele complex. Een uitgewerkt inrichtingsplan zie ik graag tegemoet.

Uitgangspunten

Voor meer informatie over aanpassing, restauratie en verduurzaming van rijksmonumenten kunt u onder andere terecht bij '*Uitgangspunten en overwegingen advisering gebouwde en groene rijksmonumenten*' op www.cultureelerfgoed.nl en op www.stichtingerm.nl

Afschrift en tekeningen

Graag wijs ik u erop dat u op grond van het Bor verplicht bent een afschrift van het ontwerpbesluit en van de beschikking, beide met bijbehorende stukken, op te sturen naar de staatssecretaris van OCW, via het Omgevingsloket online of omgevingsvergunning@cultureelerfgoed.nl.

Vragen

Mocht u nog vragen hebben over de inhoud van dit advies, dan kunt u contact opnemen met de contactpersoon die in het briefhoofd vermeld staat.

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
namens deze,
de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,